

Louis Hjelmslev

Abstrakt

Témou tejto práce je teoretické dielo jedného z najvýznamnejších lingvistov Dána Louisa Hjelmsleva. V prvej časti práce je uvedený jeho skratkový životopis a stručný opis teoretických prác. V druhej časti sa zameriavame na jeho prínos pre vznik Kodanskej lingvistickej školy, ktorá je dodnes aktívna. V tretej časti sa detailnejšie pozrieme na metatéoriu lingvistickej teórie prezentovanú v ústrednom diele jeho tvorby: *Základy teórie jazyka*. Ďalej si ukážeme, aký je Hjelmslevov model znaku a definujeme si metajazyk a konotáciu. V závere zhrnieme dôležitosť jeho osoby a potrebu ďalšieho bádania.

Kľúčové slová

Hjelmslev, Louis; štrukturalizmus; dyadický model znaku; empirický princíp; metajazyk; konotácia

Obsah

Louis Hjelmslev	i
Abstrakt.....	i
Kľúčové slová.....	i
Seminárna práca.....	1
Život a práca	1
Kodanská lingvistická škola	2
Metateória lingvistickej teórie	3
Teória znaku, konotácia a metajazyk.....	4
Záver	5
Bibliografia	6

Seminárna práca

Témou tejto seminárnej práce je teoretické dielo lingvistu Louisa Hjelmsleva, ktorý sa radí medzi jedných z najznámejších štrukturalistov vôbec. Jeho práca ovplyvnila celkové smerovanie prevažne európskej lingvistiky, psychoanalýzy a filozofie. Stál na počiatku modernej lingvistiky a pre to je potrebné štúdium a interpretácia jeho textov.

V prvej časti sa budeme zaoberať jeho životom a základným prehľadom jeho práce. V druhej časti si rozoberieme Kodanský lingvistický krúžok, ktorý Hjelmslev založil, a jeho nadväznosť na štrukturalistickú tradíciu. Ďalej si predstavíme jeho metateóriu lingvistickej teórie a semiologickú teóriu znaku. Na koniec sa pozrieme na pojmy metajazyk, konotácia, ktoré neskôr spopularizovali najznámejší francúzski intelektuáli 20. storočia – R. Barthes, J. Lacan.

Život a práca

Louis Trolle Hjelmslev sa narodil 3. októbra 1899 v Kodani do rodiny prominentného matematika (Johannes Hjelmslev). Študoval porovnávaciu jazykovedu v Paríži, Prahe a Kodani. Počas štúdia sa stretol aj so svojím neskorším kolegom Holgerom Pedersenom. Po štúdiách získal pozíciu profesora na univerzite v Kodani; (Gregersen 2006, s. 360) toto miesto si udržal až do konca svojho života – zomrel v roku 1965.

Hjelmslevova teoretická práca bola plná nových nápadov, avšak „[jeho] názory neboli predmetom detailnejších recenzií alebo diskusií v Európe až do publikovania OSG (pozn.: *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse* je dánsky originál *O základoch teórie jazyka*)“¹ (Garvin 1954, s. 69) V USA toto jeho dielo nevyvolalo sprvu nijakú väčšiu reakciu; výraznejší ohlas vzbudilo súborné dielo prác Kodanského krúžku: *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague* (Vol. 5, 1949) (Garvin 1954, s. 69) Avšak slávu a postavenie dominantného teoretika novovznikajúceho štrukturalizmu mu priniesli až francúzske preklady jeho diela. (Cobley 2006, s. 361)

Hjelmslev *O základoch teórie jazyka* postupuje veľmi analyticky, využíva svoju novú terminológiu. Z tohto dôvodu sa potreboval pokúsiť o odčlenenie od dovtedajšej lingvistiky, jedným zo spôsobov, ako to dosiahol, bola aj zmena názvu svojho bádateľského prístupu. (Garvin 1954, s. 69) Svoju teóriu jazyka nazýval glosématica, z gréckeho γλῶσσα – jazyk. Taktiež zaviedol pojem gloséma: „*najmenšia forma, ktorú táto teória stanoví ako základ výkladu, to jest neredukovateľné invarianty.*“ (Hjelmslev, *O základoch teórie jazyka* 2016, s. 107)

Oblasti, ktorým sa venuje v *Základoch*, sú: popis kritérií novej teórie jazyka, špecifiká lingvistickej teórie, vzťah jazyka s nejazykovým okolím. V prvej časti predstavuje návrh teórie jazyka, popisuje jej charakteristiky, ako by mala vyzeráť. V druhej časti (kapitoly 10 až 20) definuje funkcie a funkčty ako nové lingvistické pojmy (Hjelmslev svoju terminológiu zhrnul v krátkej pasáži *Definície* na konci *O základoch teórie jazyka*), popisuje princípy ekonómie a redukcie, ktoré sú súčasťou lingvistickej analýzy. (Garvin 1954, s. 73) V poslednej časti Hjelmslev opisuje vzťah jazyka s jeho opozitom, tým, čo nie je jazyk (Garvin 1954, s. 85-86) – uvádza pojmy ako metajazyk či konotácia, ktorým sa budeme venovať v neskoršej časti tejto práce.

Hjelmslev sám seba umiestňuje do lingvistickej tradície za de Saussurea, ktorého uznáva ako jediného relevantného lingvistu v histórii. Vyzdvihuje jeho poznatok, že jazyk je tvorený nie absolútnymi entitami, ale akousi formou opozícií alebo vzťahov, ktoré samotné jednotky jazyka definujú. Hjelmslev píše: „*Hlavné nie sú zvuky, písmená alebo významy ako také, ale ich vzájomne vzťahy vnútri rečového*

¹ Originál: „...it was not until the publication of OSG that their views became the subject of more detailed review and discussion in Europe.“

reľazca a vnútri paradigmy gramatiky. Tieto vzťahy vytvárajú systém jazyka, jedná sa práve o tento vnútorný systém, ktorý robí jeden jazyk charakteristický naproti iným, zatiaľ čo reprezentácia zvukmi, písmenami alebo významami je pre systém nepodstatná a môže byť nahradená inou bez ovplyvnenia systému.“ (Hjelmslev, *Structural Analysis of Language* 1947)²

Jedným z ďalších úspechov, ktoré Hjelmslev dosiahol, bolo založenie organizovanej študijnej skupiny: Kodanského lingvistického krúžku. Ten nadviazal na teóriu de Saussurea a dovolil svojim členom naplno sa venovať štrukturalistickému prístupu k lingvistike.

Kodanská lingvistická škola

V roku 1931 Hjelmslev vytvoril Kodanský lingvistický krúžok s Viggom Brondalom, s ktorým neskôr, v roku 1939, začali vydávať časopis *Acta Linguistica Hafniensia*. (Cobley 2006) Kodanský krúžok bolo zoskupenie elitných dánskych lingvistov (podobné v tej dobe existovali v Prahe a Ženeve). Prvotný zámer zakladajúcich členov bol „vytvoriť študijný krúžok poskladaný z aktívnych členov, ktorí by vytvorili nový spôsob lingvistického výskumu“³ podobný svojmu Pražskému náprotivku. (The Linguistics Circle of Copenhagen dátum neznámy)

Počas Hjelmslevovho života sa krúžok radil do štrukturalistickej školy – vychádzajúcej z teórie švajčiarskeho jazykovedca Ferdinanda de Saussurea. (Zaujímavosťou je, že Hjelmslev nečítal de Saussurea až do svojich 26 rokov. (Arrivé, Leader a Coquet 1992, s. 34)) Základom takéhoto prístupu je myšlienka, že jazyk je štruktúra a nie samotné jednotlivé substancie. Sympatie voči de Saussureovmu prístupu k jazyku Hjelmslev jasne vyjadril v *Základoch*: „Všetko nasvedčuje tomu, že de Saussure chápal prioritu spojovacích väzbov v jazyku. Všade hľadal ‚rapports‘ (vzťahy) a tvrdil, že jazyk je forma a nie substancia.“ (Hjelmslev, *O základoch teórie jazyka* 2016, s. 43) Vo svojom inom diele sa zas vyjadruje k tomu, čo bolo podľa neho objektom skúmania pre de Saussurea, čo definovalo základné jednotky jazyka: „[de Saussure] bol prvý, ktorý požadoval štrukturálny prístup k jazyku, to jest vedecké vysvetlenie jazyka v rámci vzťahov medzi jeho jednotkami, nehľadiac na akékoľvek vlastnosti, ktoré môžu byť týmito jednotkami zobrazené, no ktoré nie sú relevantné voči ich vzťahom alebo z nich vyvoditeľné. Saussure teda chcel, aby zvuky hovoreného jazyka alebo písmena písaného jazyka ... boli popísané vzájomnými vzťahmi. To isté platí aj pre lingvistický obsah (význam jednotiek)...“ (Hjelmslev, *Structural Analysis of Language* 1947)⁴

Nakoľko v *Kurze obcej lingvistiky* F. de Saussure formuluje snahu o pripodobnenie lingvistiky k iným vedám, o podobnú vec sa snažil aj Kodanský krúžok – Louis Hjelmslev vo svojich *Základoch* vytvára teoretické podložie, do ktorého sa nová vedeckejšia lingvistika (glosématica) má nakoniec zasadiť. O podobný krok sa o niekoľko desaťročí neskôr v histórii pokúsil aj Noam Chomsky s teóriou

² Originál: „The main thing is not the sounds, characters, and meanings as such, but their mutual relations within the chain of speech und within the paradigms of grammar. These relations make up the system of a language, and it is this interior system which is characteristic of one language as opposed to other languages, whereas the representation by sounds, characters, and meanings is irrelevant to the system and may be changed without affecting the system.“

³ Originál: „[The purpose of this founding meeting was] to create a study circle of active members who would develop a new kind of linguistic research.“

⁴ Originál: „He too was the first to call for a structural approach to language, i. e. a scientific description of language in terms of relations between units, irrespective of any properties which may be displayed by these units but which are not relevant to the relations or deducible from the relations. Thus, Saussure would have it that the sounds of a spoken language, or the characters of a written language, should be described, not primarily in terms of phonetics or of graphology, respectively, but in terms of mutual relations only, and, similarly, the units of the linguistic content (the units of meaning) should be described primarily not in terms of semantics but in terms of mutual relations only.“

generatívnej a univerzálnej gramatiky a hierarchizáciou jazykov. Podobne ako Chomsky⁵ aj Hjelmslev presadzoval formalizovanie lingvistiky, jej odklon od humanistickej oblasti, v ktorej je metóda iná „*a to čisto popisná*“, a stojaca bližšie k metódam „*básnictva ako exaktnej vedy*.“ (Hjelmslev, O základoch teórie jazyka 2016, s. 22)

Pomerne významný odklon od de Saussurea zaznamenal Kodanský krúžok po smrti Hjelmsleva. V najväčšej miere sa to prejavilo najmä až v 90. rokoch 20. storočia a na začiatku 21. storočia, keď štrukturalistický prístup nahradil funkcionalistický. Najväčší vplyv na to mali objavy v kognitívnej lingvistike. Medzi najznámejších členov patrili v minulosti napríklad: Una Canger, Peter Harder alebo Kasper Boye. Nasledujúca časť je venovaná teoretickému základu jazykovedného bádania, jeho princípom, ako ich určil L. Hjelmslev vo svojom diele *O základoch teórie jazyka*.

Metateória lingvistickej teórie

Problém, s ktorým sa stretal už de Saussure vo svojom *Kurze*, zostával v Hjelmslevovej dobe stále nevyriešený; prístupy lingvistiky neboli dostatočne exaktné, boli bez pravidiel, plné anomálií, kvôli čomu zaostávala za ostatnými vedami, najmä formálnymi ako napríklad matematika.

Hjelmslev si bol vedomý toho, že jazyk je nástroj, ktorý užívajú všetci ľudia, je úplne prirodzený. Táto vlastnosť jazyka napomáha k tomu, že sa ľahko prehliadne. Snaha lingvistov sa má teda obrátiť na samotný jazyk, cieľom skúmania majú byť jeho texty a nie len, čo vyčítal novogramatikom aj de Saussure, fyziologické, fyzické, sociálne a historické aspekty či diachrónny prístup. (Hjelmslev, O základoch teórie jazyka 2016, s. 17) Práve preto je prvých 10 kapitol *Základov* venovaných výstavbe metateoretického aparátu. Ponúkol tak formálne riešenie – teoretický základ, vďaka ktorému bolo možné skúmať jazyk exaktne a priamo ako cieľ.

V úvode tretej kapitoly *Jazyková teória a empirie* Hjelmslev postuluje logické pravidlá pre akúkoľvek (lingvistickú) teóriu. Jedná sa o 3 základné hierarchizované požiadavky: „*Popis musí byť nerozporný, vyčerpávajúci a čo najjednoduchší. Požiadavka nerozpornosti je nadradená požiadavke vyčerpávajúceho popisu. Požiadavka vyčerpávajúceho popisu je nadradená požiadavke jednoduchosti.*“ (Hjelmslev, O základoch teórie jazyka 2016, s. 25) Túto trojicu požiadaviek Hjelmslev nazýva: *empirický princíp*.

Potrebu nerozpornosti základných tvrdení vyjadruje základné logické pravidlo známe už od Aristotela, keď sa jednému subjektu x nedá naraz predikovať predikát $f(x)$ a aj jeho negácia. Požiadavka vyčerpávajúceho popisu vyžaduje úplné možné zachytenie pozorovaného fenoménu. Posledná požiadavka zas vyjadruje princíp podobný Occamovej britve – v prípade dvoch ekvivalentných teórií, je potrebné voliť tú, ktorá je jednoduchšia.

Ďalej Hjelmslev považuje za potrebné ukončiť v jazykovede induktívny postup – od komponentov k triedam – zovšeobecňovanie bez pádného dôvodu, ktoré vedie k chybným obecným jazykovým kategóriám (napr. genitív zovšeobecnený v teórii gréčtiny nie je genitív latiny). (Hjelmslev, O základoch teórie jazyka 2016, s. 28) Tvrdí, že najlepšia, epistemicky najistejšia cesta je dedukcia. Lingvistika má teda postupovať smerom od všeobecných tried, ku jednotlivým komponentom.

Hjelmslevova teória má dve úrovne/momenty. Hierarchický systém výsledkov dedukcie, ktorý nemá nijaké existenčné postuláty (nie je teda principiálne ani vyvrátený skúsenosťou), slúži ako nástroj alebo kalkul na určenie všetkých logicky vyplývajúcich súvislostí; táto úroveň sa nazýva *podmienenosť teórie* (Hjelmslev, O základoch teórie jazyka 2016, s. 30)

Podstatou korektne vedeckého bádania je konfrontácia teoretických záverov a predikcií s empiriou („*Ak vezmeme do rúk akýkoľvek zväzok, napríklad z odboru teológie alebo scholastickej metafyziky; spýtajme sa: Obsahuje nejaké abstraktné úvahy o kvantite alebo čísle? Nie. Obsahuje nejaké*

⁵ Vid' Chomsky, N., „The Mysteries of Nature: How Deeply Hidden?“, The Journal of Philosophy Vol. 106, No. 4, Special Issue: Our Knowledge of Nature and Number: Grounds and Limits (Apr., 2009), 167-200, <https://web.ics.purdue.edu/~drkelly/ChomskyMysteriesNatureHidden2009.pdf>

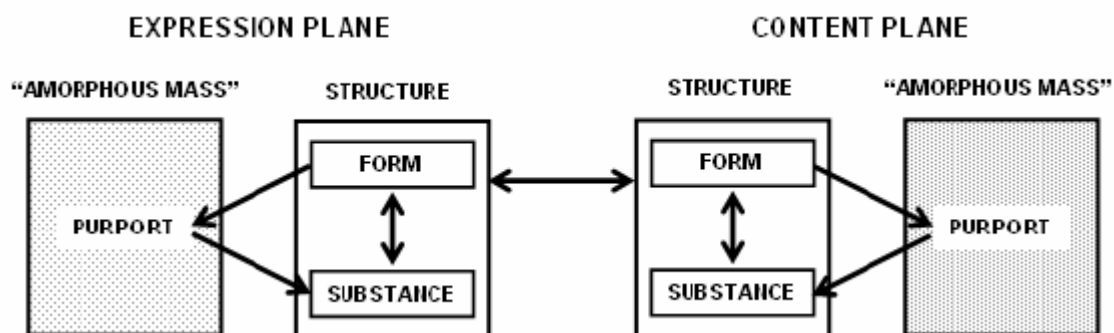
experimentálne úvahy o niečom faktickom a o existencii? Nie. Odovzdajme ho plameňom, lebo takto nemôže obsahovať nič len sofistiku a ilúzie.“ (Hume a Millician 2007)⁶) Hjelmslev takúto konfrontáciu zaraďuje ako druhý moment svojej teórie; nazýva ho *princíp primeranosti/arbitrárnosti*. Lingvistická teória teda nezostáva len súborom formálnych tvrdení, ale využíva aj empiriu. Takýmto pokusom o zexaktnenie sa lingvistika posúva smerom k prírodným vedám, ktoré vo filozofii vedy a epistemológii majú dominantnú pozíciu vďaka svojim metódam.

Hjelmslev teda buduje teóriu jazyka, ktorá je realistická kvôli svojmu vzťahu s empiriou – princípu primeranosti – ktorá je arealistická kvôli svojmu vzťahu s deduktívnym systémom bez existenčných postulátov – princípu podmienenosti. (Hjelmslev, O základech teorie jazyka 2016, s. 31) V ďalšej časti sa budeme venovať semiológii v teórii L. Hjelmsleva.

Teória znaku, konotácia a metajazyk

Aj vo svojom semiologickom výskume Hjelmslev nadviazal a novátorsky doplnil F. de Saussurea. Používal tradičný dyadický (dvojprvkový) model znaku. Avšak obe zložky znaku, *výraz* (podobné de Saussureovmu: *signifiant*), *obsah* (podobné de Saussureovmu: *signifié*), Hjelmslev rozdelil na ďalšie dve časti – *formu* a *substanciu*. Znak je potom „*celok, ktorý vzniká pri spojení výrazu a obsahu.*“ (Hjelmslev, O základech teorie jazyka 2016, s. 73)

Obsah a výraz sú spájané do znaku tzv. *znakovou funkciou*, závislosťou či vzťahom, ktorý spĺňa podmienky analýzy. Obe zložky [obsah, výraz] sú úzko spojené s purportom (viď obrázok 1), ktorý je „*nerozhraničené kontinuum, teda akási obdoba Saussurovej amorfnej hmloviny.*“ (Černý a Holeš 2004, s. 29) Aplikáciou jednej zo zložiek časti znaku, formy, na purport vznikajú jednotlivé substancie. Práve toto je dôvod, prečo existujú viaceré pomenovania, napr. pre psa (*dog, chien, hund*) – rôzne jazyky sú definované práve svojou formou; tú aplikujú na kontinuum a vznikajú z toho rôzne substancie. Je teda jasné, že Hjelmslev považoval za najdôležitejšiu formu výrazu alebo obsahu, nie substanciu. Kvôli tomuto preceňovaniu jazyka pri aplikácii foriem na purport ho však zástancovia názoru „*že okolný svet je do značnej miery rozhraničený bez príspevku ktoréhokoľvek jazyka ... kritizujú ... za prílišný formalizmus.*“ (Černý a Holeš 2004, s. 30)

Obrázok č. 1 (Lancia 2007): Diagram popisujúci znak podľa Hjelmsleva. Znak sa delí do dvoch rovín – obsahovej (content plane) a výrazovej (expression plane). Obe tieto roviny sú rozdelené na formu a substanciu. Aplikáciou formy na purport vzniká substancia tej danej časti znaku.

⁶ Originál: „If we take in our hand any volume; of divinity or school metaphysics, for instance; let us ask, Does it contain any abstract reasoning concerning quantity or number? No. Does it contain any experimental reasoning, concerning matter of fact and existence? No. Commit it then to the flames: for it can contain nothing but sophistry and illusion.“

Základom znaku je niečo označovať, referovať k niečomu, denotovať. Louis Hjelmslev však vo svojich *Základoch* prišiel s ďalšími dvoma funkciami znaku – konotáciou a metajazykom. Tieto dve funkcie sa od seba odlišujú zložením svojich zložiek.

Konotácia má v časti výrazu vnorený ďalší znak. Metajazyk má znak vo významovej časti. Vít Gvoždiak vo svojej učebnici sémiotiky píše: „*případy, kdy je výrazový plán sám již znakem, nazývá Hjelmslev konotací, schématicky výraz (= výraz – obsah) – obsah. Případy, kdy je znakem obsahový plán, se nazývají metajazyk, schématicky výraz – obsah (= výraz – obsah).*“ (Gvoždiak 2014, s. 58).

Príkladom metajazyka sú poznatky o samotnom jazyku. Teória gramatiky konkrétneho jazyka používa znaky, ktorých významom, sú ďalšie znaky alebo sa môže jednať o interpretáciu určovania tagov v kvantitatívnej lingvistike – napr. matka_N sa dá interpretovať ako slovo „matka“ je podstatným menom. Znamená to, že znak „matka“ sa stáva významom označenia „podstatné meno“. (Gvoždiak 2014, s. 61)

Konotácii sa ďalej venoval najmä Roland Barthes, ktorý ju rozoberá vo svojej knihe *Mytológie*. Príkladom, ktorý Barthes používa, je napríklad africký vojak na obálke časopisu *Paris Match*. Gvoždiak citujúc Barthesa píše: „*Obálka označuje ,mladého černocho, který je oblečen do francouzské uniformy a se zdviženýma očima, jež jsou nepochybně upřeny na trojbarevný prapor, vzdává vojenský pozdrav‘ (Barthes 2004a: 114). Tento jednoduchý denotativní vztah – jak Barthes upozorňuje – nám ale říká ještě něco navíc, a sice to, že Francie je velká říše, že všichni její synové bez ohledu na barvu pleti věrně slouží pod její vlajkou že pomlouvačům, ohánějícím se kolonialismem, se nemůže dostat lepší odpovědi než nadšení, s jakým tento černocho slouží svým takzvaným utlačovatelům‘ (Barthes 2004a: 114).*“ (Gvoždiak 2014, s. 59)

Záver

V tejto seminárnej práci sme si predstavili dánskeho lingvistu Louisa Hjelmsleva. V úvode sme si prešli jeho život a stručným spôsobom sme si predstavili jeho prácu. V ďalších častiach sme sa venovali tomu, ako má podľa Hjelmsleva vyzeráť lingvistická teória, aké sú jej princípy. V závere sme prešli semiológiu, v ktorej Hjelmslev inovatívne rozdelil tradičný de Saussureovský dyadický model znaku pomocou formy a substancie. Len ťažko môže niekto vyvrátiť jeho nesmierny prínos v histórii jazykovedy.

Žiaľ, publikácie venujúce sa Hjelmslevovi sú v českom a slovenskom prostredí zriedkavé ba až neexistujúce, ako sme sa dozvedeli pri pátraní po zdrojoch. Ako sme dokumentovali v prvej časti, sláva Hjelmsleva bola vždy komplikovaná tým, že svoje práce publikoval v dánčine a preklady vznikali len ťažko. Pokiaľ však vznikli, ako napríklad francúzske preklady, Hjelmslevova teória vždy zaujala svojich čitateľov a nasledovníkov. Bolo by teda určite prínosné, keby vznikli preklady celého diela L. Hjelmsleva v slovenčine alebo češtine.

Bibliografia

- Arrivé, Michel, James Leader, a Jean-Claude Coquet. *Linguistics and Psychoanalysis: Freud, Saussure, Hjelmslev, Lacan and others*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1992.
- Cobley, P. „Hjelmslev, Louis Trolle: Theory of the Sign.“ In *Encyclopedia of Language & Linguistics*, autor: Ronald. E. Asher a Keith Brown, 361-362. Amsterdam: Elsevier, 2006.
- Černý, J., a J. Holeš. *Sémiotika*. Praha: Portál, 2004.
- Garvin, Paul L. „Review of Prolegomena to a Theory of Language by Louis Hjelmslev; Francis J. Whitfield.“ *Language*, Vol. 30, No. 1, 1954: 69-96.
- Gregersen, F. „Hjelmslev, Louis Trolle (1899-1965).“ In *Encyclopedia of Language & Linguistics*, autor: Ronald. E. Asher a Keith Brown, 360-361. Amsterdam: Elsevier, 2006.
- Gvoždiak, V. *Základy sémiotiky I*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.
- Hjelmslev, Louis. *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 2016.
- Hjelmslev, Louis. „Structural Analysis of Language.“ *Studia Linguistica*, 1947.
- Hume, D., a P. F. Millician. *An enquiry concerning human understanding*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Lancia, Franco. „Overwiev of Hjelmslevs model fig7.“ *Researchgate*. Január 2007.
https://www.researchgate.net/figure/Overview-of-Hjelmslevs-model_fig7_239920471 (cit. 31. December 2021).
- The Linguistics Circle of Copenhagen*. dátum neznámy. <https://lingvistikredsen.ku.dk/english/about/> (cit. 31.. 12. 2021).